
GAZSÓ FERENC–STUMPF ISTVÁN: Választók és pártok a demokratikus átmenetben

A VÁLASZTÓI MAGATARTÁS SZOCIOLÓGIAI JELLEGZETESSÉGEI

A pártok versenypozícióját és társadalmi beágyazódását elemző hazai kutatások meggyőzően igazolják, hogy a hatalomváltás szituációjában kialakult pártszerkezet túlnyomóan képlékeny választói támogatottságra épül. A jelenség hátterét elemző empirikus és elméleti kutatások többféle oki magyarázattal szolgálnak. Az uralkodó felfogás szerint a labilis választói viselkedés hazánkban elsősorban azzal függ össze, hogy a társadalmi szerkezet kardinális átalakulásának eddigi, néhány esztendőnyi periódusában eleve nem alakulhattak ki a politikai tagoltság tartós, csoportminőségű szerkezetei. Maguk a pártok identitásproblémákkal, esetenként szakadást előidéző belső válságokkal küzdenek. Az értelmiségi elitesz csoportok kulturális-ideológiai megosztottsága mentén kialakult pártszerkezet tehát maga is képlékeny. Ilyen körülmények között a választók túlnyomó többségének magatartását szükségképpen a szituativitás jellemzi. Az instabil és jórészt kiszámíthatatlan választói viselkedés rendkívül komplikált feladat elé állítja a hatalmi pozíciókért versengő pártokat. A megszerzett szavazóbázist egyszerűen lehetetlen tartósan stabilizálni.

Más országokhoz hasonlóan nálunk is kialakult az állampolgároknak egy olyan csoportja, amely következetesen elzárkózik a formális politikai részvételtől, folyamatosan távol tartja magát a politika világától. A politikai névtelenek kategóriájába sorolható állampolgárok – úgy tűnik – nem mozdíthatók ki a közélettől való totális elfordulás állapotából. Ezek a konzekvens elzárkózók sem 1990-ben, sem legutóbb nem vettek részt a parlamenti választásokon, tehát nem mutatnak semminemű részvételi hajlandóságot. Az empirikus tapasztalatok szerint a választópolgárok mintegy egytizede sorolható ebbe a csoportba. Zömük a társadalom alsó rétegéhez tartozik, a felsőfokú végzettségűeknek csupán egy százalékát találjuk ebben a csoportban. Ugyanakkor a legfelsőbb általános iskolát befejezettek közül majdnem minden nyolcadik ide sorolható. A szóban forgó csoport egyik szembetűnő sajátossága a népesség átlagától eltérő generációs összetétel. A fiatalok a mintaátlagnál jóval nagyobb arányban fordulnak elő. A 30 évesnél fiatalabb választók körében például kétszer akkora az aránya azoknak, akik az eddigi választásokon nem vettek részt, mint az idősebb kohorszok körében. A fiatalok csoportjában megfigyelhető és az átlagosnál nagyobb érdektelenséget és elfordulást közvetlenül a politika iránti közöny motiválja.

Az állampolgárok egy másik – az előbbinél nagyobb méretű – csoportját a pártoktól aktuálisan elfordulók képezik. Az e csoportba tartozókra az a jellemző, hogy esetenként részt vesznek ugyan a parlamenti vagy önkormányzati választásokon, ám tartósan nem kötődnek semmilyen párthoz, sőt, állandó dilemma számukra az is, hogy egyáltalán részt vegyenek-e az éppen aktuális választásokon. A pártoktól jelenleg eltávolodottak mintegy fele sorolható ebbe a csoportba, amiben főként az MSZP egykori szavazói, továbbá az SZDSZ-ben és az MDF-ben csalódott szavazók dominálnak. Az empirikus felvételek azt mutatják, hogy ebben a csoportban a politikától teljesen elzárkózók aránya semmivel sem kisebb, mint a valamilyen pártot preferálók körében. Ugyanakkor erre a csoportra főként az jellemző, hogy szélsőségesen elégedetlenek a demokratikus intézmények működésével, sőt, magával a kialakuló társadalmi berendezkedéssel is.

A választói magatartás empirikus vizsgálatának hazai tapasztalatai a következőképpen összegezhetők:

1. A társadalmi-demográfiai változók szerinti tagoltság szignifikánsan differenciálja a választói magatartást. A hatás leginkább pregnáns jellegzetessége az, hogy a társadalmi rétegződés mentén alulról felfelé haladva egyre inkább nő a részvételi hajlandóság. Minél kedvezőtlenebb valamely társadalmi csoport státusa, annál kisebb azoknak az aránya, akik körében részvételi hajlandóság tesztelhető. És megfordítva: minél kedvezőbb társadalmi státussal jellemezhető rétegről van szó, annál egyértelműbb a részvételi szándék, s annál biztosabbak, megalapozottabbak a részvételi indítékok, a tudatos motívumok. A társadalmi-demográfiai tényezők tehát egyértelműen és igen erőteljesen érvényesítik hatásukat, mindenekelőtt a választási részvételi hajlandóság tekintetében. Nem ennyire egyértelmű azonban az összefüggés a pártpreferenciák és a szocioökonómiai státus között.

Természetesen nem arról van szó, hogy a társadalmi státushelyzet vagy akár az objektív létviszonyokat jellemző dimenziók együttes hatása mechanikusan érvényesülne az állampolgárok politikai orientációiban és magatartásában. Valójában az említett hatótényezők mindenkor átszűrődnek az egyénekre jellemző politikai attitűdök, értékelések és orientációk rendszerén, és általuk módosítottan érvényesítik differenciáló hatásukat. Nincs tehát valamiféle egyértelmű megfelelés a társadalmi léthelyzet, az azt kifejező státus, a társadalmi rétegződés és tagoltság, illetve a választói magatartás között.

2. Megkülönböztetett jelentőségű az egyénre jellemző politikai érdeklődés, beállítódás, aktivitásigény tartalma és fejlettségi szintje. A politika iránt egyáltalán nem érdeklődő, közömbös állampolgároknak igen nagy része távol tartja magát mindenféle politikai aktivitástól, a választásokon való részvételt is ideértve, míg az erős érdeklődéssel jellemezhetőnek a túlnyomó többsége (az empirikus tapasztalatok szerint hazánkban több mint négyötöde) aktívan kíván részt venni a választásokon és nyomon követi a politikai fejleményeket. Más kérdés, hogy az aktív és érdeklődő állampolgárok csoportjába a hazai felnőtt lakosságnak csupán kisebbsége tartozik, míg a minden szempontból passzív érdektelenek, az ún. politikai névtelenek mintegy egynegyedét reprezentálják a hazai felnőtt népességnek. A politikai érdeklődés és az állampolgári részvételi hajlandóság szoros összefüggése tehát szociológiai tény. Természetesen nem arról van szó, hogy a politikai érdeklődés tökéletesen behatárolná a választói viselkedést, illetve a részvételi aktivitás meghatározó módon alakítaná a politikai érdeklődés szintjét. Határozott választási részvételi szándékkal ugyanis nem csupán azok az állampolgárok jellemezhetők, akik többé-kevésbé fejlett politikai érdeklődést mutatnak, hanem azoknak egy része is, akik közömbösen viseltetnek a politika napi történései iránt. Az összefüggés tehát ez esetben is meglehetősen bonyolult. Annyiban azonban egyértelmű, hogy a fejlett politikai érdeklődés az esetek többségében határozott választói aktivitással kapcsolódik egybe.

3. Az empirikus kutatásokból egyértelműen kirajzolódik a választói magatartás erőteljes összefüggése a hatalmi-uralmi szisztéma működésének állampolgári reflektálásával. A részvételi szándékot mérsékli az olyan szituáció, amikor az állampolgárok túlnyomóan negatívan ítélik meg a kormányzati hatalom teljesítményét. Ha az állampolgár elégedetlen a hatalmi intézmények működésével, akkor ezt az elégedetlenséget – igen gyakran, de nem kizárólag – választói passzivitással fejezi ki. Valójában a passzív, illetve aktív választói magatartás a társadalmi közérzet egyik módja, másrészt a választói részvételi hajlandóságot erőteljesen befolyásoló és differenciáló faktor. A szóban forgó hatótényező jelentősége a hazai kutatások egybehangzó tapasztalata szerint kifejezetten erős, talán az is megkockáztatható, hogy a választói magatartás a legerőteljesebben és legközvetlenebbül a hatalmi rendszer működésének és teljesítményének állampolgári minősítése befolyásolja. A kapcsolat nem egyirányú. A hatalmi intézményekkel szembeni elégedetlenség aktivitást és passzivitást egyaránt generálhat. Hazánkban mégis az tapasztalható, hogy a parlament, a politikai pártok, a kormányzat tevékenységének negatív állampolgári megítélése elsősorban a politikával szembeni aktivitás és közöny motivációjaként működik. Mindehhez társul az a tapasztalat is, hogy az állampolgárok gyakorta elégedetlenül szemlélik a hatalmi működés, a politikai döntések befolyásolásának korlátozott lehetőségeit. Határozottan negatívan befolyásolja az állampolgári aktivitást, hogy a hatalmi döntések befolyásolásának lehetőségét az állampolgárok úgyszólván alig érzékelik, holott nagyon is igényelnék a döntési folyamat befolyásolásának lehetőségét. E kényszerűnek mondható passzivitás nehezen törhető át a választói jog négyévenként kínálkozó gyakorlásával.

4. A választói aktivitás és passzivitás állapota sok tekintetben a demokratikus létformák fejlettségének függvénye. Ha a társadalomban fejletlen a kollektív cselekvés készsége és az állampolgári önszerveződések kezdetlegesek, ha a mindennapi érdekkifejezés és érdekérvényesítés intézményei nem működnek az állampolgárokat meggyőző eredményességgel, akkor olyan szituációról beszélhetünk, amely határozottan kedvez a passzivitás kialakulásának és rögzülésének. Az ilyen szituáció azt a tapasztalatot sugallja az állampolgárnak, hogy a társadalom egészétől elkülönült hatalmi-uralmi rendszer és a döntési folyamat állampolgári részvétellel számottevően nem befolyásolható.

5. A kutatások általános tapasztalata, hogy az állampolgárok aktivitásigényét, részvételi szándékát a pártokhoz való viszony önmagában is rendkívül erőteljesen befolyásolja. A pártokhoz erőteljesen kötődő állampolgárok választási részvételi hajlandósága magától értetődő. Ha viszont az állampolgárnak nincsenek pártkötődései, ha a pártkínálatot nem tartja eléggé vonzóknak, akkor a kötődéshiány – valójában a pártok alacsony vonzereje és megtartóképessége – a részvételi hajlandóságot mérséklő faktornak bizonyul. Megkülönböztetett figyelmet érdemel tehát, hogy a politikai pártok mennyiben képesek többé-kevésbé tartós állampolgári kötődést generálni, vagy más szóval milyen szavazatgyűjtő és szavazatstabilizáló képességekkel rendelkeznek.

TÁRSADALMI TAGOLTSÁG, POLITIKAI TAGOLTSÁG, PÁRTPREFERENCIÁK

A társadalmi makroszerkezet és a pártrendszer összefüggéseivel foglalkozó kutatókat régóta foglalkoztatja az a kérdés, hogy a társadalom osztály- és rétegszerkezete miképpen befolyásolja a pártokhoz való viszonyt, a szavazóbázisok szociológiai karakterét. Az eddigi kutatások tapasztalatai a következőképpen foglalhatók össze. A választói aktivitás és passzivitás és a szocioökonómiai státus között szignifikáns összefüggés fedezhető fel. Ugyanakkor a pártkarakterek és a szavazóbázisok társadalmi szerkezete tekintetében a kutatások csupán gyenge és szituatív összefüggést észleltek. A hatalomváltás időszakában kézenfekvő magyarázatként kínálkozott, hogy az államszocializmus körülményei között a magyar társadalom homogenizálódott, az érdektagság látens maradt. Ennélfogva nem mutatkozhatott egyértelmű összefüggés a pártkarakterek és a szavazóbázisok társadalmi szerkezete között. Ilyenformán a nyugati politikaszociológiában egyik axiómaként kezelt tézis a politikai magatartás és a társadalomszerkezet összefüggéséről hazánkban csak töredékesen érvényesül.

Az e témakörben az 1990-es parlamenti választásokat követően lefolytatott Kolosi–Szelényi-analízis (1991) arra a feltevésre épült, hogy az alapvetően háromosztatú magyar társadalmi szerkezet hatásainak valamiképpen érvényesülnie kellene a politikai mező tagolódásában, és bizonyos transzformációk eredményeként a pártok szavazóbázisának társadalmi karakterében. A felvett minta azonban a fenti hipotézist csak részben igazolta. A társadalmi szerkezetben elfoglalt hely és a pártpreferenciák között gyenge összefüggés mutatkozott. Ennek megfelelően a kutatás egyik legfontosabb konklúziója az volt, hogy a szocioökonómiai státus gyenge változó a pártpreferenciák előrejelzésében. A politikai tagoltság elemzése pedig ahhoz a konklúzióhoz vezetett, hogy Magyarországon létezik ugyan a társadalmi státussal is összehozható baloldali mező, ám ez a tagoltság kevésbé befolyásolja a pártválasztást. Magyarozatként az szolgálta, hogy az ún. kommunista utódpártnak abban a periódusban nem lehetett igazi esélye a baloldali szavazatok integrálására. A szociáldemokraták pedig belső konfliktusaik és a párt szavazatszerző potenciáljának általános fejlettsége miatt nem lehettek versenyképesek. A kutatók nyitottan tekintették azt a kérdést, hogy a szóban forgó szavazói rétegek valójában milyen politikai aktorok fogják megmozgatni, és a baloldali orientációval jellemezhető társadalmi csoportok a jövőben milyen párthoz kötődnek.

Az általunk végzett kutatássorozatban magunk is többször teszteltük azt a kérdést, hogy miként függ össze hazánkban a politikai magatartás a társadalmi tagoltsággal, közelebről mennyire magyarázza a szocioökonómiai státus a pártpreferenciákat. A magunk részéről abból a feltevésből indultunk ki, hogy a társadalmi státus és a pártválasztás között nem tételezhető fel közvetlen megfelelés. A pártpreferenciákat ugyanis a társadalmi réteghelyzetten kívül számos más tényező is alakítja. Nem tételeztük fel továbbá azt sem, hogy a magyar társadalom szerkezetében rétegidentitáson alapuló szavazói magatartás érhető tetten. Sokkal inkább az a hipotézis látszott termékenynek, mely szerint a választópolgárok politikai viselkedését és pártorientációit különböző szociológiai faktorok együttesen, sőt egymást keresztező módon befolyásolják. Feltehető, hogy az egyének társadalmi státusának különböző metszetei hatást gyakorolnak a politikához és a politikai aktorokhoz való viszonyra. Nem kizárt, hogy a társadalmi státus valamilyen mértékben befolyásolja az állampolgárok pártokhoz fűződő viszonyát, sőt, az is elképzelhető, hogy a pártok szavazóbázisainak összetétele rétegspecifikus jellegzetességeket is mutat. Mindez azzal függhet össze, hogy a lényegében azonos szocioökonómiai státus a politikai magatartás dimenziójában egymáshoz hasonló orientációkat produkál. Az ilyen meghatározottság ugyan nem csoportmotivált, hanem a nagyjából hasonló helyzetű egyének individuális mérlegelésére épülő politikai döntései és választási adódnak össze. A társadalmi tagoltság tehát hazánkban nem eredményez csoportminőségű politikai tagoltságot, hanem csupán atomizált cselekvők csoportokba rendezhető viselkedéséről van szó. Megjegyezzük azonban, hogy felfogásunk szerint a társadalom politikai tagoltsága nem csupán csoportminőségű képződményként létezik, hiszen a politika hordozója a kollektív cselekvők körén kívüli individuum is. Végeredményben tehát az empirikus felvételek igazolják azt a hipotézist, mely szerint a társadalmi tagoltság valami módon befolyásolja ugyan a pártokhoz való viszonyt, egyáltalán nem bizonyos azonban, hogy rétegspecifikus választói bázisok alakulnak ki, hiszen a társadalmi rétegek magatartását hazánkban nem vezérlik integratív politikai eszmék és értékek, sajátos rétegeideológiák. Másrészt maguk a pártok is néppártként identifkálják magukat, tehát nem lépnek fel azzal az igénnyel, hogy meghatározott társadalmi csoportok érdekeit képviseljék.

A társadalmi helyzet és a pártválasztás közötti összefüggések tesztelésére kiváltképp alkalmasnak ígérkezett az egyének társadalmi önbesorolására épülő ún. osztályidentifikációs megközelítés. Az osztályidentifikációs csoport az individuális léthelyzetek szubjektív átélése alapján képződik, sokkal inkább kifejezi a társadalom politikai magatartást motiváló releváns tagoltságát, mint a különböző változók mentén képzett társadalmi csoportosítások. A '94-es választásokat követően főképpen azt vizsgáltuk, hogy mennyire volt szoros az összefüggés az osztályidentifikáció és a pártválasztás között. Az empirikus tesztelés alapján úgy találtuk, hogy az összefüggés világosan kivehető. Az önmagukat a munkásosztályhoz sorolók elsősorban az MSZP szavazóbázisát gyarapították, olyannyira, hogy az MSZP szavazóinak 46 százaléka ebből az osztályidentifikációs csoportból rekrutálódott. Ahogyan haladtunk az önbesorolás szerinti hierarchián felfelé, úgy csökkent az osztályidentifikációs csoportok kötődése a szocialista párthoz, olyannyira, hogy a középosztály körében ezt a pártot messze a mintaátlag alatt támogatták. Ugyanakkor az SZDSZ és az MDF esetében az volt a jellemző, hogy a középosztályok körében kapták a legtöbb szavazatot. Az elemzés végső konklúziója az volt, hogy az osztály-identifikáció alapján kirajzolódó társadalmi szerkezet érezhetően tagolja a parlamenti pártok szavazóbázisát.

Ugyanakkor a '94-es parlamenti választásokat követő empirikus felvételek és a legutóbbi parlamenti választásokat követő post-election kutatás bizonytalanságot keltettek a tekintetben, hogy a társadalmi tagoltság és a pártkarakter, illetve a szavazóbázisok szerkezete között kimutatható-e tartós, szignifikáns kapcsolat. A longitudinális reprezentatív felvételek sokkal inkább arra engednek következtetni, hogy a szocioökonómiai státus alapvetően gyenge magyarázó elv a pártpreferenciák tekintetében. Ez összefügg azzal, hogy a választói viselkedés túlnyomóan labilis, a két választás közötti időben a választópolgárok nagy része eltávolodik a korábban támogatott párttól. Ez elsősorban az alsó társadalmi rétegek magatartására jellemző, hiszen azok a remények, amelyeket a pártválasztásukhoz fűztek, túlnyomóan nem teljesülnek. A pártok és a választók viszonya tehát kevésbé stabil. Ennélfogva a szavazóbázisok

társadalmi karaktere, szocioökonómiai jellegzetességei is igen gyorsan és erőteljesen módosulnak. Az ún. osztályszavazat-elv tehát a pártok és választók viszonyában igen kevésbé érvényesül.

IDEOLÓGIAI-POLITIKAI TÖRÉSVONALAK ÉS PÁRTORIENTÁCIÓK

Ami a magyar társadalomban megfigyelhető ideológiai-politikai orientációk pártválasztást befolyásoló hatását illeti, e vonatkozásban a kutatások azt a nemzetközi tapasztalatokkal is egyező trendet erősítik meg, hogy a bal-jobb skálán kifejezett választói identifikáció és a pártok deklarált ideológiai karaktere között szignifikáns összefüggés észlelhető. Ráadásul ez a meghatározottság erősödik, tehát a pártválasztás és az ideológiai önmeghatározás egybekapcsolódása és szingnifikanciája ma jóval egyértelműbb, mint a '90-es, vagy a '94-es választások idején. Amíg ugyanis 1990-ben a baloldali szavazatok szétszóródtak a pártok között, s az önmagukat baloldaliként identifikáló szavazók a baloldalt reprezentáló MSZP-t jóval kevésbé támogatták, mint a jobbközép pártokat, a legutóbbi két választáson egyértelművé vált a kapcsolat a balidentifikáció és a pártorientációk között.

Hasonló a helyzet a jobboldali identifikációval jellemezhető választók körében is. Amíg azonban a jobbközép-jobboldali szavazatok az elmúlt két választáson megoszlottak a jobbközép pártok között, az utóbbi időben ezek a szavazatok a Fidesz szavazóbázisát erősítik. A legutóbbi választásokon a jobboldali szavazóbázis integrációjának eredményeként a Fidesz már az MSZP egyenrangú ellenfeleként, a jobb-jobbközép mező domináns pártjaként szerepelt. Ezáltal alapjaiban változtak meg a politikai játékeret domináló korábbi erőviszonyok. Immár nem egyetlen, nagy integráló képességet reprezentáló bal-balközép alakzat és számos kisebb, a jobb-jobbközép dominanciájú választói csoportok által támogatott, és egymással is szembenálló szerveződés versenyharcáról van szó, hanem a választói támogatottságot tekintve azonos nagyságrendű és a megosztott politikai mező ellentétes pólusait integráló két nagy párt határozza meg a politikai erőter történéseit.

Végeredményben a bal-jobb megosztottság empirikus vizsgálatának tapasztalatai alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy az önmagukat baloldali, illetve jobboldali orientációval azonosító választópolgárok deklarált irányultságuknak megfelelő választói magatartást és pártpreferenciákat produkálnak. Természetesen a pártválasztást az ideológiai irányultság sem határozza meg kizárólagos érvénnyel. A pártpreferenciák számos dimenzió mentén szóródnak, és ezek közül csak az egyik az ideológiai dimenzió, amit – úgy tűnik – más motívumok többé-kevésbé keresztelhetnek. Az összefüggés azonban az ideológiai identitáscsoportok deklarált irányultsága és a pártválasztás között statisztikai értelemben egyértelmű.

Bizonyos tehát, hogy hazánkban léteznek csoportidentitás-generáló ideológiai és politikai törésvonalak, és ezek igen erőteljesen differenciálják a pártpreferenciákat. Ezt igazolja a vallási identitás szerinti tagoltság hatásvizsgálata is. Több empirikus kutatás keretében is bemért összefüggés tapasztalható a vallásosság jellege és a pártpreferenciák között. A kutatások arra vetettek fényt, hogy nem általában a vallásosság, hanem annak meghatározott formája differenciálja a pártpreferenciákat. A pártválasztás és a vallási irányultság közötti összefüggés a vallási identitással jellemezhető csoport körében egyértelmű, ami azt jelenti, hogy a választópolgárok mintegy 16 százaléka esetében a pártpreferenciákat ez a faktor befolyásolja a legnagyobb erővel. Ugyanakkor az tapasztalható, hogy a vallási törésvonal pártpreferenciákat befolyásoló szerepe nem erősödött az elmúlt években. E faktor hatásában sokkal inkább az ún. tendenciátlan ingadozás figyelhető meg. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy a kutatások egybehangzó tapasztalata szerint a gyenge vallási identitással jellemezhető választói csoportok pártpreferenciáit a valláshoz való viszony nem differenciálja számottevően. E nagy létszámú, a választók csaknem 60 százalékát reprezentáló „maga módján vallásos” csoport pártok szerint szavazatai rendszerint a mintaátlagoknak megfelelően szóródnak. Ugyanakkor a vallási identitás minden formáján kívül helyezkedő, deklaráltan nem vallásos választók pártpreferenciái igen egyértelműen differenciálódnak a pártok ideológiai karaktere szerint. Természetesen az eddigi tapasztalatok alapján nehéz prognosztizálni, hogy a vallási törésvonal a jövőben veszít-e pártválasztást befolyásoló szerepéből avagy éppenséggel az eddiginél is szorosabb összefüggés alakul ki a pártorientációk és a vallási irányultságok között. Miután a hazai pártrendszer képlékeny és a pártok arculata is változik, egyszerűen megítélhetetlen, hogy a társadalom vallási tagoltsága és a pártok társadalmi beágyazódása között miféle összefüggések és kapcsolatok bontakozhatnak ki a nehezen belátható jövőben.

A PÁRTOK TÁRSADALMI BEÁGYAZÓDÁSA

A tranzitológiai irodalom egybehangzó felfogása szerint virulens képviseleti demokrácia elképzelhetetlen jól beágyazott, stabil társadalmi bázisra támaszkodó pártrendszer nélkül. Ám ilyen pártrendszer – a nemzetközi szakirodalom szerint (Lipset–Rokkan 1967) – csak akkor létezhet, ha a pártok tevékenysége, a párttagoltság tartós társadalmi törésvonalakhoz kötődik. Mindezt mérlegelve számos kutató osztja hazánkban azt a felfogást, mely szerint a demokrácia kiteljesedésének esélyét rendkívül erőteljesen befolyásolja, hogy nagyobb késedelmek nélkül kialakulnak-

e olyan pártok, illetve létrejön-e olyan pártszerkezet, amely a magyar társadalom törésvonalstruktúráival összhangban működik.

A magyar társadalom politikai szerkezetéről, a társadalmat tagoló törésvonalak jellegzetességeiről számos elméleti konstrukció és empirikus argumentációra hivatkozó hipotézis született az elmúlt néhány esztendőben. A politikai folyamatok makroszintű magyarázatának igényével fellépő elméleti konstrukciók azonban egyelőre kevés támpontot kínálnak az empirikus folyamatok megértéséhez.

Feltehetően arról van szó, hogy a politikai tagoltság hazai jellegzetességei eleve rendkívül beszűkítik a klasszikus törésvonal-elméletre épülő makromagyarázatok lehetőségét. Ugyanis olyan társadalomról van szó, ahol az állampolgárok politikai orientációi jórészt kialakulatlanok, ahol fejletlen a pártpreferenciákat erőteljesen befolyásolni képes, csoportminőségű integrációk hálózata, az állampolgárok tartósan nem kötődnek semmiféle politikai párthoz vagy más kollektív aktorhoz, s ráadásul a pártok identitásgeneráló képessége is fejletlen, esetenként maguk a pártok is szakadást előidéző belső konfliktusokkal küzdenek, ott nehezen lehetséges olyan releváns törésvonal-elméletet konstruálni, amely az empirikus tesztelés próbáját is kiállja.

Bár kétségtelen, hogy hazánkban a pártok erősorrendjét a tartósan egyik párthoz sem kötődő labilis választók támogatásának elnyerése dönti el, a pártok versenypozícióját, a szavazategyűjtés esélyeit rendkívül erőteljesen befolyásolja a stabil szavazóbázis mérete és kohéziója, ami a pártok társadalmi beágyazottságának empirikusan megragadható megnyilatkozása. A két választás közötti ciklusban elvégzett országos reprezentatív felvételek és a legutóbbi post-election vizsgálat egyaránt arról tanúskodtak, hogy az utóbbi néhány esztendőben a parlamenti pártok nem gyarapították stratégiai szavazóbázisukat. Az empirikus felvételek szerint jelenleg egyedül az MSZP rendelkezik olyan méretű tartósan kötődő szavazóbázissal, amely önmagában is biztosíthatja a szóban forgó párt parlamenti részvételét. Az összes többi párt esetében az erős kötődésű szavazóbázisok mérete jóval alatta marad a parlamenti küszöbértéknek.

Valamely párt szavazóbázisának nagymérvű instabilitását a társadalmi beágyazottság hiányának pregnáns jeleként értelmezhetjük. A labilis támogatottság azzal függhet össze, hogy az adott párt nem kínál nagyobb választói csoportokat tartósan vonzó programot, világosan körvonalazott társadalmpolitikai elképzelést és vonzó célokat a választók számára. A pártkarakter tehát inkább taszító, mint vonzó, a jövőígéret megalapozatlanok, a szavahihetőség pedig kérdéses. Az ilyen párt szükségképpen korlátozott vagy éppenséggel jelentéktelen identifikációs bázissal rendelkezik. Ugyanakkor a nagymértékben képlékeny választói támogatás az adott párt erőpozíciójának jórészt prognosztizálhatatlan méretű átrendeződését vetíti előre.

A pártok társadalmi beágyazottságának fejletlensége ugyanakkor a demokratikus hatalmi működés egészét érinti. A választásokon győztes párt vagy koalíció rendkívül gyorsan elveszítheti társadalmi támogatottságát, ami gyengíti a kormányzóképeséget. A '94-es választások alapján úgy tűnhetett, hogy tartós parlamenti pártszerkezet alakul ki. Jelenleg azonban sokkal inkább az konstatálható, hogy a társadalmi beágyazottság hiánya magát a parlamenti pártszerkezetet is gyökeresen módosító változásokat eredményezett, sőt, némely korábban stabilnak tűnő parlamenti párt ezt a státusát is elveszítette.

Tanulságos tehát, ha az empirikus kutatások ismeretanyagára támaszkodva megkíséreljük összegezni, hogy voltaképpen milyen folyamatok zajlottak le a parlamenti pártok szavazóbázisaiban a '94-es parlamenti választásokat követően. Miközben a korábban esetleg igen szilárdnak tűnt parlamenti pártszerkezet nagyon is cseppfolyóssá vált, az egyes pártok társadalmi támogatottságában drámai változások következtek be.

A VERSENYPOZÍCIÓK ALAKULÁSA

A szocialisták versenylőnye

Egyértelmű empirikus tapasztalat, hogy a Magyar Szocialista Párt a hazai pártszerkezet leginkább beágyazott, legnagyobb stratégiai szavazóbázissal és stabil választói támogatottsággal rendelkező aktora. Az MSZP megkülönböztetetten kedvező pozícióját elsősorban annak köszönheti, hogy a hazai pártkínálatban mindmáig nem lépett a színre igazi konkurenciát jelentő versenytárs a választók mintegy egynegyedét reprezentáló baloldali szavazók körében. Ez a nagyszámú baloldali szavazóbázis sajátos szociológiai előnyöket kínált a szocialista párt számára: átlagot meghaladó részvételi hajlandósággal jellemezhető, minden más választói csoportnál konzekvensebb politikai orientációk jellemzik, ennél fogva csak a legvégső esetben hajlandó tőle elűző orientációkat követő pártokat támogatni, illetve csak akkor, ha téves azonosítás folytán illuzórikusan ítéli meg valamely párt politikai karakterét, miként azt az első parlamenti választások idején az MDF esetében, később – '90 és '94 között – pedig a Fidesz nagyra nőtt támogatottságának periódusában tapasztalhattuk. E jól definiálható választói csoport meghatározó módon alakította a pártok közötti erőviszonyokat, s a szocialista pártot potenciális versenylőnyhöz juttatta.

E sajátosság az elmúlt négy esztendőben szokatlan körülmények közepette érvényesült. A szocialisták az ország gazdasági és pénzügyi stabilitásának megteremtését célzó kormányzati program kényszerére hivatkozva hosszú időre totálisan elfordultak a hagyományos bal-orientációjú, a szociális érzékenység bázisára épülő társadalmpolitikai koncepciótól, holott '94-es látványos választási győzelmüket éppenséggel a társadalmi igazságosság érvényesülésének motívumát követő választópolgárok támogatása segítette elő. Az MSZP politikai vonalvezetése és a szociális érzékenység kritériumai közötti távolságot az elmúlt ciklus során maguk a választók is érzékelték. A csalódott választópolgárok nagy tömegben léptek ki a szocialisták szavazóbázisából. A visszaáramlás akkor indult el, amikor a szocialisták a makrogazdasági növekedés bázisán az elosztási rendszer szociális, jóléti elemeket is magában foglaló átforgalmazásának lehetőségét is óvatosan kilátásba helyezték, jóllehet az életfeltételek valamelyes javításának programját csupán a nyugdíjasok számára hirdették meg. A gazdaság növekedési pályára állása és az életszínvonal drasztikus csökkenésének lefékezése a bal-orientációval jellemző választói csoportokat az MSZP felé fordította, ilyenformán a jelzett társadalmpolitikai fejlemények és a szavazóbázisba történő visszaáramlás között az empirikus kutatások szoros időbeli kapcsolatot teszteltek. A szociális szorítás enyhítésének hatása azonban szinte azonnal érződött. Az MSZP-től a stratégiai szavazók jelentős részét eltaszító hatás a restriktív program radikális fázisának végeztével igen rövid idő alatt megszűnt, a támogatók visszaáramlása a szavazóbázisba látványos dinamikával zajlott. Ezek a fejlemények arra utalnak, hogy a baloldali szavazóbázis és az MSZP közötti viszony nem a párt szociális érzékenységének materializálódására, hanem sokkal inkább egy meghatározott és társadalmi értékek által generált csoportazonosság-tudatra épül. A baloldali orientáció integráló ereje tehát kétségtelen. Amikor a restriktív intézkedések hatására eltávolodottak tömeges visszaáramlása az MSZP szavazóbázisába megtörtént, a szocialisták minden korábbi időszakot meghaladó támogatottsági fölényrel zárták az 1997-es évet.

Bármely időpontban vizsgáljuk az MSZP szavazóbázisának összetételét, mindenkor azt tapasztalhatjuk, hogy a választók többsége a baloldali orientációjú szavazók köréből érkezik. A '90-es parlamenti választásokat követően a TÁRKI által elvégzett országos reprezentatív felvétel alapján megállapítható volt, hogy a szocialista szavazótábor 70 százaléka a baloldali orientációjú szavazók köréből rekrutálódott. Miként a kutatást vezető Kolosi Tamás és szerzőtársai megállapították (Kolosi 1990), a szocialista párt volt az egyedüli parlamenti párt, amelynek szavazói a hagyományos bal-jobb alternatívában gondolkodva voksoltak. A baloldali orientációjú szavazók nagy részét azonban az MSZP-nek akkor még nem sikerült maga felé fordítania. Ezek a szavazatok szétszóródtak a pártok között, illetve a szóban forgó csoport mintegy kétötöde távol tartotta magát a választásoktól. Ugyanakkor az MSZP 1994-es győzelmének egyik alapvető oka, hogy – a megelőző választástól eltérően – a baloldali orientációjú szavazók túlnyomó többsége (66%-a) az MSZP-re voksolt. A párt szavazóinak mintegy fele ebből a politikai környezetből érkezett. (Gazsó, Stumpf 1995)

A legutóbbi parlamenti választásokat követően a baloldali orientációjú szavazók jelentős része átmenetileg elfordult a szocialista párttól. A parlamenti választások közeledésével azonban a szavazóbázisból időlegesen kilépők körében nagymérvű visszatérő mobilitás volt megfigyelhető. Ilyenformán az eddigi trendeket figyelembe véve megalapozottan állítható, hogy a szocialista párt alapvető szociológiai jellegzetessége a baloldali beágyazottság, továbbá az, hogy a kialakult pártrendszer keretei között a bal identifikációval jellemezhető nagyszámú szavazótábor számára a szocialista párt a kézenfekvő kínálat. A párt társadalmi beágyazottságának fentebb körvonalazott jellegzetessége egyúttal azt is jelenti, hogy az MSZP sorsa, erőpozíciójának alakulása a baloldali szavazótábor támogatásának függvénye. Ez a támogatás azonban feltételekhez kötött. A stratégiai szavazóbázis megőrzése annak függvénye, hogy a szocialisták képesek-e meggyőzően bizonyítani a baloldali értékek képviselését. Az elmúlt néhány esztendőben a párt baloldali karaktere a stratégiai szavazóbázishoz tartozók körében is kérdésessé vált. Ez átmenetileg azt eredményezte, hogy a '94-es baloldali szavazók mintegy kétötöde átmenetileg elfordult az MSZP-től. A közeledő parlamenti választások hatására a balidentitású csoport csalódott tagjai is egyre inkább a szocialisták felé fordultak, és főként a kisebb rossz elve alapján a legutóbbi parlamenti választásokon ismételten a szocialistákat választották. A baloldali szavazók 62 százaléka szavazott a szocialistákra és a szavazóbázis 52 százaléka ebből a körből érkezett.

Az MSZP társadalmi beágyazottságának további jellegzetessége, hogy az imént körvonalazott „természetes” szavazóbázis kiegészül két további pillérrel. Egyrészt az egykori állampárti tagság mindenkor szignifikánsan nagyobb mértékben támogatja az MSZP-t, mint más pártokat. Ez a bázis az elmúlt két választáson 3-5 százalékkal növelte a szocialisták globális támogatottságát. Feltehető, hogy az egykori párttagok a családi-társadalmi környezet választói viselkedésének orientálásában is jelentős szerepet játszanak. Ennélfogva indokolt, hogy az egykori párttagságot a szocialista szavazóbázis egyik pillérének tekintsük. Ellentmond azonban az empirikus tényeknek az a feltevés, hogy az MSZP szavazóbázisának méretét, vagy akár a szavazóbázis tartós kötődésű csoportját túlnyomóan az egykori párttagok alkotnák. Az empirikus felvételekből kontrollálhatóan kideríthető, hogy az MSZP szavazóbázisának összetételét mindenkor az állampárthoz tagsági viszonytal nem kötődő választók túlsúlya jellemezte. Ezek aránya a '90-es parlamenti választásokon 68, 1994-ben 78, a '98-as választásokon pedig 80 százalék volt.

Az MSZP azért lehetett a negyedik legerősebb parlamenti párt a '90-es választásokat követően, mert megszerezte az állampárthoz tagsági viszonytal soha nem kötődő szavazók mintegy 8 százalékanak támogatását. Csupán az egykori

párttagság egyharmadának szavazataival még a parlamentbe való bekerülés is kérdéses lett volna. Nyilvánvaló az is, hogy a szocialista párt '94-es fölényes győzelme elsősorban nem az egykori párttagok mintegy kétharmadának szavazói támogatásával függött össze, hanem azzal a ténnyel, hogy a kommunista párthoz soha sem tartozó választók mintegy 29 százalékának támogatását sikerült megszereznie. Számításba veendő, hogy a valamikori párttagság aránya a választópolgárok körében egyre inkább fogyatkozik. Tulajdonképpen olyan stratégiai pillérről van szó, amely egyre inkább veszít jelentőségéből. Ennek jellegzetes empirikus tünete, hogy a 40 évnél fiatalabb választók körében az egykori párttagok aránya mindössze 3 százalék. Jelenleg azonban a baloldali orientációjú szavazók és a velük részben átfedésben lévő egykori párttagok két olyan pillérnek tekinthetők, ahonnan a legrosszabb esetben is mintegy 10-12 százalékos globális szavazói támogatás érkezhethet a szocialistákhoz.

Ráadásul mindez kiegészül az államszocializmusból érkezett és ma is pozicionált vezetők és menedzserek jelentős mérvű támogatásával. Ez a választói réteg számszerű arányát messze meghaladó mértékben befolyásolhatja a pártok közötti verseny történéseit. A menedzserréteget érdekazonosság és a kapcsolathálózatok finom szövődéke köti a szocialistákhoz, hiszen a párt szavazóbázisának éppen az az egyik igen fontos jellegzetessége, hogy a rendszerváltás haszonélvezőit igen nagy mértékben reprezentálja.

Bár a szocialista párt szavazóbázisát kifejezetten néppárti jellegzetességek uralják, kétségtelen, hogy a párt a választók jelentős részét egyértelműen taszítja. Az MSZP az egyik leginkább elutasított párt a hazai választók körében. Ez kétségkívül gyenge pont, miként az is, hogy a másodlagos pártpreferenciák rangsorában az utolsó helyek egyikét foglalja el. Felfedezhetők azonban további rejtett hátrányok is. Ilyennek nevezhető például a baloldali orientációjú szavazók sajátos korfája, amely azt tükrözi, hogy a fiatal nemzedékek körében a baloldali orientáció meglehetősen gyenge. A párt stratégiai szavazóbázisa tehát a szülők és a nagyszülők nemzedékére korlátozódik. Ez stratégiai problémákat jelez a szocialisták számára. A baloldali orientáció kedvezőtlen arányú nemzedéki reprodukciója a domináns párt státusának megőrzését egyértelműen veszélyezteti.

A Fidesz-Magyar Polgári Párt felzárkózása

A Fidesz hosszú időn keresztül nem csupán a magyar, hanem az európai pártpolitikai színtérnek is unikális szervezete volt. Generációs indíttatású pártként, olyan zárt politikai alakzatként működött, amelynek tagjai közé a 35 éven felüliek nem kerülhettek be. Korosztályi zártsága párosult a rendszerváltás legfiatalabb generációjának radikális politikai aktivizmusával, ami erősen megosztotta a társadalmat. A Fidesz az 1990–1994-es parlamenti ciklus első felében óriási népszerűsége tette szert. A párt generációs karaktere és ilyen értelmű zártsága azonban alapvető korlátját képezte a tágabb társadalmi beágyazódásnak. A párthoz nem sorakoztak fel olyan jelentős társadalmi érdekcsoportok, korporációs és gazdasági erők, amelyek bennük látták volna érdekeik és céljaik megvalósításának garanciáját. A Fideszre tehát elsősorban azok a fiatal szavazók tekintettek kitüntetett szimpátiával, akiknek választói hajlandósága közismerten rendkívül képlékeny. A '90-es választást követően a Fidesz gyorsan felszökkent népszerűsége a parlamenti választásokig szinte teljesen szertefoszlott. A '94-es parlamenti választásokat követően azonban a Fidesz megsokszorozta szavazótáborát, és az ellenzék meghatározó pártjává vált. A pártok körüli társadalmi klíma alakulása, a parlamenti pártszerkezetben végbemenő változások egyaránt annak kedveztek, hogy a mérsékelt, ám ugyanakkor kormányváltást, elitcserét és a politikai vonalvezetés lényeges korrekcióját óhajtó választópolgárokat a Fidesz integrálja. Ez a folyamat odáig vezetett, hogy a Fidesz felszívta az MDF és a KDNP korábbi szavazóbázisának nagy részét, integrálta az SZDSZ-ből kiábrándult választókat, köztük az önmagukat liberális orientációval jellemzők mintegy kétharmadát, sőt, az MSZP korábbi szavazóbázisának mintegy 10 százalékát is magához vonzotta. Jellemző, hogy még az egykori MSZMP-tagság 12 százaléka is a Fideszt támogatta a legutóbbi választásokon.

A Fidesz fő erőssége a rendkívüli szavazategyűjtő képesség. Jelenlegi szavazóbázisának mintegy 70 százaléka más pártoktól érkezett. A másodlagos pártpreferenciákat tekintve pedig minden párt szavazóbázisában a Fideszt tekintik a leginkább vonzónak. Új mozzanat azonban, hogy a Fidesz iránti szimpátia nem egyszerűen érzelmekre épül. A Fidesz feltételezett kormányzóképesége egyre több szavazót vonzott. A parlamenti választásokat megelőző hetekben a választópolgárok elsősorban a Fideszt nyilvánították érettnek és alkalmasnak az ország irányítására. A reprezentatív mintákba bevont választók több mint fele ebben a dimenzióban a Fideszt helyezte a rangsor élére.

A hazai politikai mezőt a jobbközép szavazótábor tartós dezintegráltsága jellemezte. Ennek fontos komponense volt, hogy hosszú ideig nem tudott kialakulni az a pártformáció, amely szociológiai jellegzetességei folytán a jobbközép szavazóbázis integrátorává válhatott volna. Ilyen törekvések megnyilvánultak ugyan az MDF, a KDNP, majd a kisgazdapárt részéről is, a jobbközép szavazóbázis azonban nemigen reagált ezekre a kezdeményezésekre. Az FKGP átmeneti protest jellegű, erősen az alsó rétegekből eredő támogatottságnövekedése nem ennek az integrátori szerepnek volt a kifejeződése. Az áttörést a Fidesz jobbközép irányultságú formációként történő választói elfogadása jelentette. Egy új, nagy szavazatszerző potenciállal rendelkező erő megjelenésével a jobbközép mezőben reálissá vált annak az esélye, hogy a jobbközép bázisban az integrációs tendenciák erősödnek fel. A Fidesz ilyen értelmű funkcióvállalása és

beágyazódása távolról sem volt zökkenőmentes. A különböző érdekindíttatású ellenreakciók azonban nem tudták megakadályozni a Fidesz választói támogatásának dinamikus növekedését.

A Fidesz jobbközép gyűjtőpárttá fejlődésének üteme az MDF-fel 1997 őszen megkötött szövetségi megállapodás alapján látványosan felgyorsult. Komolyabb támadások ettől az időszaktól kezdve leginkább az MSZP felől érkeztek. A szocialista ellenkampány azonban – a szándékokkal ellentétben – maga is katalizálta ezt a folyamatot. E retorika kulcseleme volt, hogy a szocialistákon kívül Magyarország számára – legalábbis a '98-as választásokon – nem kínálkozik más alternatíva. Az empirikus kutatások azonban hosszabb ideje jelezték, hogy a magyar választók megoszlása a bal-jobb orientáció szerinti önbesorolás tekintetében kiegyenlítetté vált, vagyis megszűnt a balközép-orientáció korábban tapasztalható túlsúlya. Másrészt a „nincs alternatíva” szlogen feltehetőleg akkor működhetett volna a szocialisták számára kedvezően, ha a jobbközép mezőben nem állt volna fel egy széles választói réteget integráló párt. Minthogy e két feltétel egyike sem állt fenn, a Fidesz erőgyűjtését és versenypozíciójának fokozatos javulását a szóban forgó eszközökkel nem lehetett visszafogni.

A választásokon a jobboldali szavazóbázis integrálódásának beteljesülését figyelhettük meg. A Fidesz a jobbközép-jobb mező domináns és egyértelműen támogatott pártjaként nyerte meg a választásokat. Egyúttal kirajzolódtak egy dichotóm, kétpólusú pártrendszer alapjai. E struktúra dichotóm jellegét a választói magatartás empirikusan is jól nyomon követhető módosulása határozza meg. A két pólust komplementer jelleggel dominálja a Fidesz, illetve az MSZP. A választásokat követő post-election felvétel arra utal, hogy az újonnan szerzett támogatók erősen pozitív várakozással tekintenek az új kormányzati ciklus elé, sőt, a jobboldali politikai térfélen osztozó két másik párt, az FKGP és a MIÉP támogató csoportjaiból is egyértelmű áramlás figyelhető meg a Fidesz szavazóbázisa felé. Hasonló a helyzet az SZDSZ szavazóbázisát illetően is. A választási eredmények elemzéséből kitűnik, hogy az SZDSZ korábbi fellegrvárának tekintett nyugat-magyarországi megyékben szinte eltűnt a korábbi választások során hagyományosan igen erős liberális párt. Ezen a területen a szabaddemokrata szavazóbázis jelentős részét felszívta a Fidesz. Természetesen e pillanatban nem adható mértékadó válasz arra az alapvető kérdésre, hogy az elmúlt néhány esztendőben és a legutóbbi választásokon megfigyelt folyamatok eredményeként kialakult óriási szavazóbázist mennyiben sikerül a Fidesznek stabilizálnia és főképpen integrálnia. Ez a feladat távolról sem befejezett, sőt, a Fidesz további versenypozíciója éppen attól függ, mennyiben sikerül legalább a jobbközép orientációval jellemezhető választókat tartósan integrálnia.

A Fidesz-szavazóbázis szociológiai karakterének markáns vonása a középrétegekből érkező támogatás. Külön is kiemelendő az értelmiség viszonyának módosulása. Amikor a Fidesz látványosan szakított az SZDSZ-hez fűződő szatellit-státusával, jórészt elveszítette az ún. véleményformáló értelmiség támogatását. A charta-mozgalommal történt politikai konfrontációt követően pedig az akkor még jórészt liberális befolyás alatt álló értelmiség nagy mértékben diszpreferálta az önálló utat kereső pártot. A helyzet mára megváltozott. Az elmúlt években elszenvedett folyamatos sérelmek hatására számos értelmiségi csoport elsősorban a Fidesztől várja a sokak által elutasított neoliberais értelmiségi és tudománypolitika korrekcióját. Mint ahogy a társadalompolitika egészének változását igénylő középrétegek is jórészt a Fideszt tekintik a társadalmi változások letéteményesének. E pillanatban a pártnak jó esélye van arra, hogy a szocialista párt riválisaként a pártrendszer egyik domináns szereplőjeként konszolidálja státusát.

Az FKGP protest karaktere és a kormányzati pozíció

A rendszerváltozás kezdetén a Független Kisgazdapárt nehezen rekreálódó, ugyanakkor történelmileg beágyazott pártként jelent meg a hatalomért versengő politikai aktorok körében. A párt legújabb történeti periódusának főbb szakaszait jelzi az alárendelő partneri viszony az Antall-kormányban, az egyre éleződő belső megosztottság, a felemás szakítás a jobbközép koalícióval, majd a torgyáni vezetés felülkerekedése és az erőteljes antielitista szerepvállalás, tovább az alsóosztályok életérzéséhez igazodó radikális retorika. A párt túlélte a „harminchatok” kiválásával járó szakadást, a két választás ciklusa között pedig társadalmi támogatottságát megduplázva az ország egyik jelentős pártjává nőtte ki magát. Ez főként annak a konzekvens magatartásnak a következménye, amely a társadalmi támogatás gyarapítását elsősorban a hatalmat gyakorló kormányzó elit teljesítményének és erkölcsi állapotának az állampolgárok széles körében elterjedt megítélésére, az ún. protest attitűdökre építette.

A kisgazdapárt azonban azon kevés pártok egyike, amely jól körvonalazható, erős kötődésű stratégiai szavazóbázissal is rendelkezik. A szilárd mag a falun élő, jobbára idős, alacsony iskolázottságú és főként önálló mezőgazdasági termeléssel foglalkozó népesség köréből rekrutálódik. Ez a közeg a kisgazdapárt szűkebben vett társadalmi bázisa. Innen meríti versenyhelyzetének egyik alapvető pillérét, azt a támogatottságot, amely szinte biztosra vehető 5-6 százaléknyi globális szavazatot jelent, és ami önmagában is biztosíthatja a párt parlamenti részvételét. Ez a stratégiai bázis ahhoz mindenképpen kevés, hogy a kisgazdákat önmagában is versenyképesé tegye a kormányzati pozíció megszerzése szempontjából, arra azonban mindenképpen elegendő, hogy parlamenti részvételt garantáljon. Megemlítendő, hogy pusztán demográfiai okok miatt is elkerülhetetlen a szóban forgó szilárd szavazóbázis

fogyatkozása. A magas korévvvel jellemezhető korfa, továbbá a generációs folytonosság szembetűnő hiánya egyaránt veszélyezteti a vázolt méretű szilárd szavazóbázis megőrzésének esélyét.

Az FKGP makroszociológiai státusa tehát kettős jellegű. Előnynek tekinthető a viszonylag jelentős méretű stratégiai szavazóbázis, amely egy parlamenti kispárt státusát alapozza meg. Ugyanakkor igen nagy gond a szavazóbázis gyarapítása, továbbá a párthoz csapódó bizonytalan és illékony szavazók támogatásának stabilizálása.

A párt szavazategyűjtő stratégiája a '94-es választásokat követően elsősorban a rendszerváltozás folyamatában halmozódó érdeksérelmet és státusvesztést elszenvedő és egyúttal jórészt kilátástalan helyzetbe sodródott állampolgárok szavazatainak begyűjtésére épült. Ez a stratégia kézzelfogható eredményeket hozott, hiszen a kiscgazdapárt átmenetileg megduplázta szavazói támogatását a '94-es választásokat követően. Bár a felduzzadt szavazóbázis is túlnyomóan a falusi népesség köréből rekrutálódott (arányuk 51 százalék volt), a párt jelentősen javította befolyását a városi alsó rétegek, főként az alacsony iskolázottságú kékgallérosok, a munkanélküliek, az alkalmi munkából élők körében is. Átmenetileg jelentős számú szavazót hódított el, főként a kormánypartoktól. A beáramlók többsége (52%) a szocialistáktól és az SZDSZ-től érkezett. A tömeges belépés következtében módosult a szavazóbázis demográfiai-szociológiai szerkezete. Szembetűnően megnőtt a 18–25 éves korosztályhoz tartozók aránya, ami az új belépők körében hatszorosa volt a stabil szavazóbázisban megfigyelhetőnek.

Áttekintve a társadalmi támogatottság és beágyazottság mostanáig terjedő folyamatait, megállapítható, hogy az FKGP kevésbé tudta gyarapítani szilárd kötődésű szavazóbázisát. Az új támogatók körében csak a hagyományos szavazóbázis demográfiai-szociológiai karakterének megfelelő választói csoportokban tudott szorosabb kötődést kialakítani. Ilyenformán a szavazóbázist a képlékeny kötődésűek túlsúlya jellemzi, arányuk a parlamenti választásokat követően mintegy 60 százalékra tehető. Ezt a csoportot a szituatív kapcsolódás jellemzi.

A társadalmi beágyazottság és a szavazategyűjtő stratégia jellegzetességeit vizsgálva feltáruznak a párt erőpozícióját potenciálisan gyengítő tényezők is. A szavazategyűjtő képesség elemzése alapján az tesztelhető, hogy a szavazóbázis extenzív növekedésének szinte egyedüli felhajtóereje a protest-attitűd és a pártpropaganda előterébe állított antielitista retorika volt. Ezen a bázison a kiscgazdapárt a riválisokkal szembeni ütközőzónák kialakítására, továbbá a folyamatos és nyilvános küzdelemre rendezkedett be. Ez a polarizált helyzet azonban a megszerzett erőpozíció destabilizálásának esélyét is magában hordozta. Amikor a kormányzat tevékenységének negatív lakossági megítélése enyhült, a kiscgazdák társadalmi bázisát összetartó kohézió erőforrásai is apadni kezdtek. Az FKGP elitje a társadalmi elégedetlenség folytonos növekedésével kalkulált. Kevésbé mérlegelte, hogy mi történik akkor, ha a kormányzat lakossági megítélése különböző folyamatok és hatások következtében szignifikánsan javul, illetve nem alakul ki a kormányt minden áron leváltani kívánó közhangulat. Bizonyára nem vették számításba azt sem, hogy a jobb-jobbközép szavazóbázisban új integráló erő jelenhet meg, amely a párt szavazóbázisának jelentős részét is maga felé fordítja. Az FKGP a választásokat követően teljesen új helyzetben találja magát. Eben az új szituációban a kiscgazdapárt eddigi szavazatszerző stratégiája egyszerűen hatását veszítette. Stratégiai irányváltásra lenne szükség. A kormánykoalíció tagjaként a szavazói támogatottságot kizárólag a kormányzóképeség reprezentálásával lehetne megőrizni, illetve gyarapítani. A valóságos társadalmi problémák kezelésére és megoldására vonatkozó konkrét és szakszerű elképzelések területén azonban a kiscgazdapárt korábban nem mutatott fel a választók nagyobb csoportjainak érdeklődését és támogatását kiváltó teljesítményt.

POLARIZÁCIÓ A PÁRTSZERKEZETBEN

1997 első felében a parlamenti pártszerkezet végérvényesen kettészakadt. A kisebbik koalíciós párt, továbbá a korábban kormányzó MDF egyaránt elvesztette a versenyképesség megőrzéséhez szükséges szavazói támogatást. Az SZDSZ-t nem hozta fel a kormánypolitikát övező társadalmi klíma pozitív változása sem. Legfeljebb az állapítható meg, hogy a kisebbik kormánypártnak sikerült a parlamenti küszöbhatárnál megkapaszkodnia. A választásokon elért mintegy 8 százalékos támogatottság egy parlamenti kispárt szerepét jelöli ki. Egyébként az SZDSZ mindkét kormányzási ciklus időszakában gyenge szavazategyűjtő képességet produkált. A liberálisok szavazategyűjtő stratégiája eleddig arra a feltételezésre épült, hogy a pártnak nincs ugyan nagyobb méretű identitás típusú szavazóbázisa, léteznek azonban olyan, viszonylag jól körülhatárolható választói csoportok, amelyek a valóságos választási szituációban kitartanak mellette. A választások egyértelművé tették, hogy a párt ezeknek az ún. stratégiai szavazóknak a bizalmát is jelentős mértékben elveszítette. Elsősorban az egyetemi végzettséggel rendelkező korábbi SZDSZ-es szavazók elpártolásáról, valamint a fiatalok körében elszenvedett népszerűség-vesztésről van szó. A párttal szimpatizálók elsősorban továbbra is a magasan kvalifikált értelmiségi csoportok, ám ezek vonzódása az SZDSZ-hez – az empirikus kutatások tapasztalatai szerint – drasztikusan csökkent. Az értelmiség körében valaha legerősebb párt a legutóbbi választásokon a szellemi tőkét hordozó csoport 9 százalékának támogatását szerezte meg, míg '94-ben a diplomások kétötödének támogatását élvezhette.

Az eddigieket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy SZDSZ-nek nem sikerült javítania társadalmi beágyazottságán. Ellenkezőleg: azoknak a szavazóinak a bizalmát is elveszítette, akik korábban nem szoros kötődéssel, hanem racionális megfontolások alapján támogatták. Ha a potenciális szavazóbázis változásait több más dimenzió bekapcsolódásával szemléljük, akkor azt tapasztaljuk, hogy az SZDSZ szavazóinak elpártolása elsősorban az értelmiség, valamint a fiatalok körében figyelhető meg. A leginkább megrendítő erejű azonban az egyetemi végzettséggel rendelkező korábbi SZDSZ-s szavazók jó részének elpártolása, ami egyúttal együttjárt azzal is, hogy a liberális identitást deklaráló párt hasonló önmeghatározású választóinak csupán egyharmada állt a párt mögé a legutóbbi parlamenti választásokon.

Valójában az SZDSZ társadalmi pozícióját a koalíció fennmaradása menthette volna meg. Nem megalapozatlan az a feltételezés, hogy az SZDSZ – bármilyen kicsire is zsugorodott volna a szavazótábora – a választásokat esetleg megnyerő szocialisták jóvoltából a kormányzás részeseként megerősíthette volna erőpozícióját. Előfordulhatott volna olyan szituáció is, hogy az ellenzék domináns pártja, a Fidesz csak az SZDSZ mandátumainak bevonásával biztosíthat kormányzóképes mandátumtöbbséget. Az események azonban másként alakultak, kizárttá vált, hogy az SZDSZ a mérleg nyelveként szerepeljen a két dominánsra pártra tagoló hazai pártrendszerben.

A támogatottsági lejtőn a '90-es választások óta egyfolytában lefelé haladó Magyar Demokrata Fórum hosszú időn át a parlamenti státus megőrzéséért folytatott kilátástalan küzdelmet. A párt társadalmi beágyazottsága szétolvadt, stratégiai szavazóbázisának mérete 2-3 százalékra zsugorodott, szavazategyűjtő képessége pedig minimálisra csökkent. Az empirikus kutatások alapján a stabil mag szociológiai karaktere nehezen körvonalazható. Elsősorban a viszonylag jól iskolázott, konzervatív városi középrétegek köréből rekrutálódott a szilárd mag. Főként azok kötődéséről van szó, akik a történeti folytonosság fonalát a konzervatív-nemzeti, illetve a nemzeti-liberális tradíciókra kívánják építeni. Az empirikusan tesztelhető kitartó szavazóbázis tulajdonképpen két pillérre épül. Elsősorban a falusi értelmiség meghatározott körére, továbbá a fővárosi fehérgallérosok és egyéb középosztálybeliek, kisebb mértékben a vállalkozók-menedzserek meghatározott csoportjára. Összességében kis számú, a jelenlegi összezsugorodott szavazóbázis mintegy kétötödét reprezentáló szilárd magról van szó, amely ugyanakkor a végsőig kitart a Fórum mellett. A párt versenypozícióját azonban ez a szilárd mag az elmúlt években nem tudta számottevően gyarapítani. Ennélfogva az MDF-et az a veszély fenyegette, hogy társadalmi támogatottsága a parlamentbe jutási küszöb szintje alá csökkenhet. A negatív folyamatok hatására a pártelit körében általánossá vált az a törekvés, hogy a politikai túlélést a Fidesszel megkötött szövetség részeként, annak felhajtó erejét felhasználva biztosítsa. Ez a stratégia eredményesnek bizonyult. A Fidesz-szavazóbázis jóvoltából az MDF önálló frakciót működtet a parlamentben, miközben a pártelit tagjai a hatalmi pozíciók egész sorát foglalják el.

A valamikor igen szilárd szavazóbázisra épülő KDNP-nek a parlamenten kívüli párt státusával kell megelégednie. A párt társadalmi térvesztése és megroppanása a lehető legszorosabban összefügg azzal, hogy a belső konfliktusokat képtelen volt lokalizálni és minimalizálni. Az éleződő belső válságok szakadásig vezető küzdelembe torkolltak, és a szó szoros értelmében tönkretették ezt a valamikor jelentős szavazóbázissal, határozott ideológiai karakterrel és jelentős koalíciós potenciállal rendelkező pártot.

A KORMÁNYPÁRTOK ÉS AZ ELLENZÉK A MEGVÁLTOZOTT SZITUÁCIÓBAN

A rendszerváltás eddigi menetében olyan tendenciák érvényesültek, amelyek messzemenően keresztezték az állampolgárok kormányzati hatalommal szembeni elvárásainak és reményeinek megvalósulását. Ennélfogva a kormányra segített hatalmi aktorokkal szemben permanens állampolgári elégedetlenség bontakozott ki. Ez a szituáció kétségkívül megkönnyítette a mindenkori ellenzék helyzetét, hiszen a kormányt konzekvensen bíráló pártok és a változást kívánó csalódott állampolgárok szükségképpen egymásra találtak. Az események az ellenzéki pártokhoz sodorták a választókat. A mostani szituációban azonban nyitott kérdés, hogy ez a trend folytatódik-e avagy esetleg olyan helyzet alakul ki, amelyben a hatalmi-kormányzati erőcsoportok a korábnál jóval inkább megfelelhetnek az állampolgári várakozásoknak.

Tapasztalati tény, hogy az állampolgárok csak olyan kormányzati tevékenységet tudnak támogatni, amelynek hasznélvezete őket is érinti. Ilyen szituáció az állampolgárok többségének tapasztalata szerint a Horn-kormány működésének utolsó periódusában, tehát a beinduló gazdasági növekedés és a restriktív szorítás enyhülésének időszakában sem következett be. A Fidesz éppen azért válhatott nemcsak a protest szavazatok gyűjtőpártjává, hanem az olyannyira megkívánt szociális érzékenység feltételezett hordozójává is a választópolgárok jó része szemében, mert kilátásba helyezte a javak igazságosabb elosztását. Ha tehát a lakosság élethelyzetének javítását célzó lépések a választási ciklusban valóban realizálódnak, miközben a gazdaságot is kiegyensúlyozott növekedési pályán lehet tartani, akkor a mostani ellenzék a korábnál jóval kevésbé építhet a kormánypolitikából kiábrándult és csalódott állampolgárok protest szavazataira. Egy ilyen szituáció magát az ellenzéki cselekvést is új követelmények elé állítaná, hiszen a pusztán elutasítás, a kormány lépéseinek monoton elvetése feltehetőleg jórészt elveszítené felhajtóerejét. Szükségképpen az olyan ún. konstruktív ellenzéki magatartás kerülne előtérbe, amely nem korlátozódik a kormányzati lépések pusztán elutasítására, hanem esetenként azok elvi elfogadásával az alternatívák felmutatására és képviselésére

helyeződne a hangsúly. Hiszen mondjuk a tandíj eltörlésének, az alanyi jogú családi pótlék bevezetésének vagy a lakásépítést sújtó áfa-terhek könnyítésének pusztán elutasításával ebben a szituációban nemigen lehetne a választói támogatottságot gyarapítani. Természetesen a kormány és az ellenzék viszonyára vonatkozó fenti megállapítások, az ellenzéki szerepkör módosulására vonatkozó feltételezések e pillanatban pusztán hipotetikus jellegűek. Hogy a valóságos folyamatok miként alakulnak, és a választási ciklus egész további menetében mifajta módosulások következhetnek be a pártok viszonyában, továbbá a kormányzati és ellenzéki szerepkörökben, azt szisztematikus kutatásokkal szükséges nyomon követni.

Irodalom

- Andorka R.–Lehmann H. 1996: Az átmenet politikai következményei. In: Társadalmi Riport 1996. szerk. Andorka–Kolosi–Vukovich. Budapest, TÁRKI
- Angelusz R., Tardos R. 1992: Pártmobilitás – választások között. In: Társadalmi Riport, 1992. szerk. Andorka, Kolosi, Vukovich. Budapest, TÁRKI.
- Angelusz R., Tardos. 1994: Bizonytalan választók vagy rejtőzködő nem választók? In: Parlamenti választások 1994. szerk.: Gábor, Levendel, Stumpf. Budapest, Osiris-Századvég.
- Angelusz R., Tardos. 1995: A közvélemény-kutatás mint a választói döntés motívuma. Jel-Kép 1995/1.
- Angelusz R., Tardos. 1996: Választási részvétel Magyarországon 1990–1994. Politikatudományi Szemle 4.
- Angelusz R., Tardos. 1997: A választási részvétel néhány szociológiai-ökológiai összefüggése. In: Két választás között. szerk.: Stumpf I. Budapest, Századvég Kiadó
- Benoit, Kenneth 1997: Az 1998-as parlamenti választások előrejelzése. Századvég 1997. nyár.
- Bokor Á. 1996: Az MSZP-szavazótábor három rétege. In: Magyarország politikai évkönyve 1995. szerk.: Kurtán S., Sándor P., Vass L. Budapest, DKMKA
- Bóhm, Gzásó, Szoboszlai 1995: A választói magatartás: szavazók és nem szavazók. In: Parlamenti választások 1994. szerk.: Bóhm–Szoboszlai. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete
- Enyedi Zs. 1996: Tekintélyelvűség és politikai tagolódás. Századvég 2.
- Fábián Z. 1996: Szavazói táborok és szavazói hűség. Századvég 1.
- Fischer Gy. 1994: Pártok és választók. Századvég (új folyam) 1.
- Gábor L., Levendel Á., Stumpf I., szerk. 1994: Parlamenti választások 1994. Budapest, Osiris-Századvég.
- Gzásó F. 1994: Pártok és választók két választás között. In: Gábor L., Levendel Á., Stumpf I., szerk. 1994: Parlamenti választások 1994. Budapest, Osiris-Századvég
- Gzásó F. 1996: Volt egyszer egy állampárt. Társadalmi Szemle 11.
- Gzásó F. 1997a: Nomenklátúra és törésvonalak. Társadalmi Szemle 6.
- Gzásó F. 1997b: A Magyar Szocialista Párt versenyhelyezete. In: Két választás között. szerk. Stumpf I. Budapest, Századvég Kiadó
- Gzásó F., Gzásó T. 1993: Választói magatartás és pártpreferenciák Magyarországon. Politikatudományi Szemle 4.
- Gzásó F., Stumpf I. 1995a: Pártbázisok és választói magatartástípusok. In: Magyarország politikai évkönyve 1995. szerk.: Kurtán S., Sándor P., Vass L. Budapest, DKMKA
- Gzásó F., Stumpf I. 1995b: Pártok és szavazóbázisok két választás után. Társadalmi Szemle 6.
- Gzásó F. Stumpf I. 1997: Pártok és szavazóbázisok. In: Magyarország politikai évkönyve 1997. szerk.: Kurtán S., Sándor P., Vass L. Budapest, DKMKA
- Gzásó T. 1997: A Független Kisgazdapárt szavazói. In: Két választás között. szerk.: Stumpf I. Budapest, Századvég Kiadó
- Juhász G. 1996: Pénzképviselő. Budapest, HVG Könyvek
- Kolosi T., Kovács R., Tóka G. 1990: A választók társadalmi és politikai arculata. In: Társadalmi Riport, 1990. szerk.: Andorka, Kolosi, Vukovich. Budapest, TÁRKI
- Kolosi T., Szelényi I., Szelényi S., Western B. 1991: Politikai mezők a posztkommunista átmenet időszakában. Osztályok és pártok Magyarországon 1989–90. Szociológiai Szemle 1.
- Körösényi A. 1993: Bal és jobb. Az európai és a magyar politika paletta. Politikatudományi Szemle 3.
- Körösényi A. 1997: Nomenklátúra és törésvonalak: Válasz Gzásó Ferenc bírálatára. Társadalmi Szemle 2.
- Mészáros J., Szakadát I. 1995: Magyarország politikai atlasza. Budapest, Konrad-Adenauer-Stiftung

- Stumpf I. 1994a: Vallásosság és választói magatartás. In: Gábor L., Levendel Á., Stumpf I. szerk.: 1994. Parlamenti választások 1995. Budapest, Osiris-Századvég
- Stumpf I. 1994b: Választói magatartás a generációs és a vallási törésvonalak mentén. In: Törésvonalak és értékválasztások. szerk.: Balogh I. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete
- Stumpf I. 1996: A választói magatartás hullámváltozása. In: Társadalmi Riport 1996. szerk.: Andorka R., Kolosi T., Vukovich Gy. Budapest, TÁRKI
- Stumpf I. 1997a: Választói magatartás – féldőben. In: Két választás között. szerk.: Stumpf I. Budapest, Századvég Kiadó
- Stumpf I., 1997b: A Fidesz-Magyar Polgári Párt választói táborának jellegzetességei. In: Két választás között. szerk.: Stumpf I. Budapest, Századvég Kiadó
- Stumpf I. szerk. 1997c: Két választás között. Budapest, Századvég Kiadó
- Szoboszlai Gy. szerk. 1990a: Parlamenti választások 1990. Budapest, Társadalomtudományi Intézet
- Szoboszlai Gy. 1997: A választási rendszer reformirányai. In: Két választás között. szerk.: Stumpf I. Budapest, Századvég Kiadó
- Terestyéni. 1994: A politikai diskurzus válfajai avagy választási hirdetések az országos napilapokban. In: Gábor L., Levendel Á., Stumpf I. szerk. 1994: Parlamenti választások 1994. Budapest, Osiris-Századvég
- Tóka G. 1992a: A kakukk fészke. Pártrendszer és törésvonalak Magyarországon. Politikatudományi Szemle 2.
- Tóka G. 1992b: A kelet-közép európai pártrendszerek oldalnézeteiből. In: Társadalmi Riport 1992. szerk.: Andorka, Kolosi, Vukovich. Budapest, TÁRKI
- Tóka G. 1994: Pártok és választóik 1990-ben és 1994-ben. In: Társadalmi Riport 1994. szerk.: Andorka, Kolosi, Vukovich. Budapest, TÁRKI
- Varga K. 1997: A választói magatartás értelmezésének újabb empirikus módszerei. In: Két választás között. szerk.: Stumpf I. Budapest, Századvég Kiadó
- Wiener Gy. 1997: A választási magatartás történelmi meghatározottsága és dinamikája. In: Két választás között. szerk.: Stumpf I. Budapest, Századvég Kiadó